

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע

פרשת תצוה, תשס"ד
מספר 538מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"תמחה את זכר עמלק מתחת השמים"

השנה, בשבת פרשת תצוה קוראים גם את פרשת "זכור". היהודים בכל תפוצות העולם נכנסים לבית-כנסת כדי לשמוע את הצו: "זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים... תמחה את זכר עמלק מתחת השמים, לא תשכח".

במילים אלו התורה מצווה עלינו לזכור לנצח, להרוג, להשמיד ולאבד את העם העמלקי כולו. מהי הסיבה לציווי הזה דווקא נגד עמלק? ומה על העמים האחרים שעשו עוול מחריד ליהודים? מה על מצרים, בבל, יוון, רומא, והרשימה ארוכה? לגבי כל העמים הללו, אין שום אזכור שחובה לשנוא אותם או לפעול כדי להשמידם בכל הדורות, למרות העוולות המרושעות שהם ביצעו נגד עם ישראל. ניקח לדוגמה את מצרים. בפרק הראשון של ספר שמות אנו למדים על כל מה שעשו המצרים נגד היהודים: "למען ענתו בסבלתם... ויעבדו מצרים את בני-ישראל בפרך, וימררו את חייהם בעבדה קשה... אם בן הוא והמתן אתו" (א:יא-טז), והגמרא מוסיפה פרטים רבים. אולם, למרות כל האכזריות הזו כלפי עם ישראל, לא זו בלבד שהתורה אינה מצווה אותנו לשנוא את המצרים, אלא אפילו כתוב "לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו" (דב: כג:ח).

לעומת מעשי רשעות אלו שביצעה מצרים נגד עם ישראל במשך מאות שנים, עמלק כמעט לא עשה דבר. התורה מדווחת על קרב אחד עם עמלק, ובקרב זה ניצחו ישראל. הסיבה לגזירת ההשמדה שהתורה מכריזה דווקא כלפי עמלק אינה מובנת אפוא כלל.

אותה הבחנה בלתי-מובנת בין עמים (עמלק לעומת מצרים) קיימת גם בין אישים. בחג הפורים, כידוע, הרשע הוא המן. אולם מדוע אין ביקורת נגד המלך אחשוורוש? ממגילת אסתר מתקבל הרושם שאחשוורוש היה רשע באותה מידה כמו המן. כאשר המן החליט להשמיד את עם ישראל, הוא הבין שלמרות כוחו האדיר בחצר המלך אין לו סמכות לבצע את תכניתו על דעת עצמו, לכן פנה אל המלך לקבל את הסכמתו. המן התחיל את פנייתו בהשמצת עם ישראל ("ישנו עם אחד מפזר ומפרד... ודתייהם שנות מכל עם ואת דתי המלך אינם עשים ולמלך אין שוה להניחם" [ג:ח]), אבל הוא חשש שהשמצת זו לא תספיק כדי לשכנע את המלך, ולכן הציע לאחשוורוש סכום כסף אדיר ("ועשרת אלפים ככר כסף אשקול"), אם ייתן את רשותו להשמיד את עם ישראל.

ומה הייתה תגובת המלך להצעת המן, הצעה חסרת רחמים ומנוגדת לכל מוסר? אחשוורוש חשב שהצעת המן להשמיד את כל היהודים היא רעיון מוצלח ביותר, והסכים לה מיד. זאת ועוד. המלך נתן את הסכמתו זו ללא כל תמורה ובהתלהבותו אף נעשה שותף פעיל בכל ההכנות לשואה המתוכננת, כמו שכתוב בהרחבה בפרק ג' של מגילת אסתר (פס' י-טו):

ויסר המלך את טבעתו מעל ידו ויתנה להמן... צִרַר היהודים ויאמר המלך להמן, הכסף נתון לך

והעם לעשות בו כטוב בעיניך... ויקראו ספרי המלך... ויכתב ככל אשר צִוָּה המן... בשם המלך

אֲחֻשׁוּרֻשׁ נכתב ונחתם בטבעת המלך... הרצים יצאו דחופים בדבר המלך.

כאשר הכול היה מוכן ומזומן לשואה המתקרבת, החליט המלך שהגיע הזמן לחגוג, יחד עם המן, את תכניתם להשמדת היהודים: "והמלך והמן ישבו לשתות" (ג:טו).

מילה אחת מטעם המלך היה בכוחה לחסל כליל את תכניתו של המן, אבל המילה לא ניתנה. אדרבה, המלך תמך בשמחה בתכניתו הנוראה של המן לכל פרטיה ודקדוקיה, וגם סייע בכל ההכנות. לאור כל זאת סביר לצפות שנמצא במגילה גינוי חריף של המלך אחשוורוש. אולם המסורת היהודית אינה מסמנת את אחשוורוש כרשע בסיפור הזה. לדוגמה: בפיט "שושנת יעקב" שנוהגים לשיר אחרי קריאת המגילה, אין זכר לגינוי אחשוורוש. נאמר בפיט "ארור המן" ונאמר על אשתו "ארורה זרש" (למרות שלא ברור כלל מה היה פשעה), אבל אחשוורוש, כאמור, אינו נזכר. לסיכום, אנחנו עומדים בפני אותה הבחנה לא-מובנת הן כלפי עמים והן כלפי אישים.

כדי להבין את מקורה של הבחנה זו, עלינו להבדיל בין שני סוגים של אנטישמים. את הסוג הראשון ניתן לכנות אנטישמי "רגיל" ואת הסוג השני - אנטישמי "לשמה". אנטישמי מן הסוג הראשון הוא איש או עם שמנצל את היהודים לרווחתו, כל כוונתו להרוויח מהם, ולא אכפת לו כלל אם על-ידי-כך נגרם להם נזק או אף מוות. אין לו תכנית מיוחדת דווקא להשמיד את עם ישראל או להרוג יהודים. גישה זו מתארת את מצרים ואת אחשוורוש, וגם את כל יתר העמים שצורו את עם ישראל (בבל, יוון, רומא, וכו'), ואולי את כל העולם כולו עד עצם היום הזה.

ניקח את התנהגות פרעה כדוגמה. אחרי שעשר המכות גרמו לו להחליט לשלוח את היהודים ממצרים, התחרט פרעה על החלטתו זו. "ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם, ויאמרו, מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו" (שם' יד:ה). המילה האחרונה, "מעבדנו", אומרת לנו הכול. פרעה והמצרים שאלו את עצמם, "אם היהודים יצאו מכאן, מי יעשה את העבודה השחורה בשבילנו?" מי ינקח את הרחובות, יבנה את הערים ויעשה את כל העבודה הקשה האחרת עבור המצרים? מפסוק זה אנו למדים שפרעה והמצרים התייחסו לעם ישראל ככלי שרת לתועלת העם המצרי. אם עבודת הפרך פגעה ביהודים או אף המיתה אותם, לא היה בכך כדי להטריד את המצרים. אולם, לא הייתה למצרים או לפרעה תכנית מיוחדת להרוג את היהודים. אפילו כאשר פרעה גזר "אם בן הוא והמתן אתו" (שם' א:טז), הוא הוסיף מיד "ואם בת היא - וחיה". פרעה ראה איום מצד הבנים, ולכן גזר להרוג אותם דווקא, אבל לא את הבנות.

לא כך פעל המן, שהיה "אנטישמי לשמה". כל כוונתו הייתה להשמיד את עם ישראל. ומה אמור היה המן להרוויח מתכניתו להשמדת כל היהודים? הוא לא היה אמור להרוויח דבר! אדרבה, המן היה מוכן לשלם סכום אדיר ("עשרת אלפים ככר כסף") עבור התענוג והשמחה שברצח היהודים ("להשמיד, להרג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן, טף ונשים ביום אחד"). זו המשמעות של התואר "אנטישמי לשמה".

בניגוד להמן, אחשוורוש היה אדיש לגורל היהודים. כאשר המן, השר הבכיר שלו, הציע לו את הרעיון להשמיד את כל היהודים, הצטרף אליו אחשוורוש. אבל לאחר מכן, כאשר התברר לו שגם אשתו האהובה אסתר וגם מרדכי, האיש שהציל את חייו, שניהם יהודים, הפך המלך להיות חבר ופטרון של היהודים, ונסוג מתכניתו הראשונה.

עמלק פעל כמו המן. לא הייתה לעמלק שום תועלת מההתקפה על עם ישראל. הוא לא רצה לכבוש חבל ארץ (ההתקפה הרי התרחשה במדבר), או להשיג מטרה אחרת. עמלק היה מונע רק מהרצון להשמיד את ישראל, תוך ניצול הנסיבות שעם ישראל היה "עייף ויגע".

זהו המסר העמוק של פרשת "זכור". הכרחי הוא שנבין כי תופעת האנטישמיות מתגלה בשני אופנים. על האנטישמים הרגילים, כמו פרעה ואחשוורוש, אפשר להתגבר, אם על-ידי מתן שוחד או בצורה אחרת. אם אפשר לשכנע אותם שיצאו נשכרים אם לא יפגעו בעם ישראל, אפשר להגיע עמם להסדר. אבל נגד האנטישמים "לשמה", כמו המן ועמלק, לא תועיל כל תחבולה. לאנטישמים מסוג זה השמדת היהודים הינה מטרת חיים.

בדור הקודם קם אנטישמי בשם היטלר שהצליח לגרום להשמדתם של שישה מיליון יהודים. יהודי אירופה ברובם הגדול טעו לחשוב שהיטלר הוא אנטישמי רגיל, ולכן אפשר למצוא דרך לשרוד תחת שלטונו. מרבית היהודים לא הבינו שמדובר באנטישמי "לשמה", כמו המן, ועל כך שילם העם היהודי ביוקר.

המסר הזה חשוב כל-כך, שמדי שנה אנחנו מתכנסים לשמוע אותו מחדש, על-מנת להבטיח שכאשר יופיע שוב אויב כמו המן, עם ישראל לא יטעה באופיו, שאם לא כן עלול מחיר הטעות להיות גבוה מנשוא.

פרופ' נתן אביעזר

המחלקה לפסיקה